

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Хмарук Т.В.,

здобувач кафедри державно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права імені Іоаннікія Малиновського
Національного університету «Острозька академія»

УДК 342.5

DOI https://doi.org/10.32845/2663-5666.2020.2.3

МІСЦЕ АКТИВ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Вступ. Регулювання суспільних відносин потребує від органів державної влади оперативності та ефективності у нормотворчій та правозастосовній діяльності. І якщо ефективність регулювання суспільних відносин може бути оцінена лише в процесі їх реалізації та застосування відповідних норм права, то оперативність, як критерій діяльності органів державного управління, оцінюється через швидкість прийняття відповідного рішення. Таке рішення втілюється у відповідній формі нормативно-правового акта залежно від компетенції органів державної влади, покладених на них завдань.

На цей час в умовах України для цілей праворегулювання суспільних відносин невикористаним є нормотворчий потенціал Конституційного Суду України, повноваження якого передбачають пряму участь у процесі оцінки конституційності окремих положень законодавства, а також надання висновків стосовно відповідності тих чи інших міжнародно-правових актів та угод Конституції України. Крім того, повноваження в сфері тлумачення Основного Закону взагалі розкривають можливості для Конституційного Суду України деталізувати окремі її положення без прийняття відповідних законодавчих актів. Все це представляє значний науковий інтерес у контексті визначення праворегулюючої спроможності актів Конституційного Суду України та їх місця серед джерел конституційного права. **Метою цієї статті** є визначення місця актів конституційної юстиції в системі джерел конституційного права України.

Проблематика визначення правової природи та праворегулюючої здатності актів Конституційного Суду України досліджується в роботах таких вчених, як М.В. Афанасьєва, Ю.Ю. Бальцій, Ю.Д. Батан, О.П. Васильченко, В.А. Григор'єв, І.І. Забокрицький, В.М. Кампо, А.В. Матата, С.П. Рабіновича, М.Д. Савенка, М.В. Савчина, А.О. Селіванова, Т.О. Цимбалістого, В.І. Цоклан, В.М. Шаповала, Ю.С. Шемчушенка та інших.

Виклад основного матеріалу. Варто визнати, що система джерел конституційного права України в межах правової доктрини розглядається як вихідна система елементів (джерел права) для всіх інших галузей права. Іншими словами, вони є вихідними, оскільки містять у своєму переліку Конституцію України та закони, які прийняті на виконання

або деталізацію конституційних положень. Система джерел конституційного права позбавлена усталеності, оскільки сьогодні не існує чіткого вичерпного переліку стосовно джерел конституційного права через існування багатьох суперечок дослідників щодо їх окремих видів, зокрема, актів конституційної юстиції, правової доктрини та правових звичаїв.

Останнє підтверджується дослідженнями В.І. Цоклана, який зазначає, що «розширення кола суспільних відносин, що є предметом конституційно-правового регулювання, є головною тенденцією розвитку системи джерел конституційного права. При цьому домінуючим напрямом розвитку цієї системи є гуманізація та людиноцентризм відповідних джерел права» [11, с. 21–22]. Ця теза не викликає жодних сумнівів, оскільки вона підтверджується положеннями ст. 3 Конституції України, відповідно до яких «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [5]. Таким чином, система джерел конституційного права основою свого розвитку та еволюції має виконання завдань конституційно-правового регулювання суспільних відносин. Інакше кажучи, система джерел конституційного права створюється таким чином, щоб максимально забезпечити практичне втілення тих конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина, які держава закріплює на рівні Основного Закону.

За такого розуміння призначення аналізованих джерел слушно вбачається позиція М.В. Афанасьєвої та А.А. Єзерова щодо того, що «джерело конституційного права являє собою створену або санкціоновану державою правову форму існування конституційно-правових норм, яка передбачена законодавством України» [2, с. 34].

Своєю чергою М.В. Савчин під актом конституційної юстиції розуміє окрему форму судового рішення, яке має одночасно і правовстановлюючу, і правозастосовну, і правотлумачну силу [9, с. 21–22]. Інший вітчизняний науковець Т.О. Цимбалістий стверджує, що акти конституційної юстиції – це

акти Конституційного Суду України, які мають правовстановлюючий, правозастосовний, преюдиційний характер, а також окрему форму конституційно-судового прецеденту [10, с. 29–30].

Таким чином, ми доходимо цілком логічного висновку, що акт конституційної юстиції – це рішення органу конституційної юстиції, яким змінюються, уточнюються або визнаються неконституційними норми національного законодавства, а також нормативно-правові акти, що видаються органами публічної влади.

Водночас таке загальне визначення акта конституційної юстиції стосується скоріше формального виразу практичної діяльності Конституційного Суду України. Натомість, якщо підходити більш доктринально та з позицій визначення місця серед джерел права, то, на наш погляд, акт конституційної юстиції доцільно розуміти як кінцевий результат діяльності органу конституційної юстиції, оформлений у відповідному вигляді, що має правоохоронне стосовно Основного Закону значення, та яким за результатами аналізу положень чинного законодавства органом конституційної юстиції вноситься вмотивоване та загальнообов'язкове рішення щодо способу та характеру практичного застосування, зміни, уточнення або вироблення конкретного способу правозастосування конкретної норми права.

Академік НАН України Ю.С. Шемчушенко в своїх роботах вибудовує систему джерел конституційного права, розділяючи їх на нормативно-правові акти та інші джерела. До нормативно-правових актів дослідник відносить: Конституцію України, Закони України, акти всеукраїнського та місцевих референдумів (як форма безпосереднього волевиявлення народу України, який є носієм державного суверенітету), Акти Президента України, підзаконні акти Верховної Ради України, акти Кабінету Міністрів України, акти органів місцевого самоврядування. До інших ненормативно-правових джерел конституційного права вказаний вчений відносить: конституційні та міжнародно-правові договори, акти конституційної юстиції, правозастосовну практику органів державної влади [12, с. 6–10].

М.В. Афанасьєва, Ю.Ю. Бальцій, Ю.Д. Батан не диверсифікують джерела конституційного права на підгрупи чи інші класи, а розділяють їх лише за видовими відмінностями. Таким чином, дослідники отримують таку ієрархію джерел: Конституція України; конституційні закони, закони, рішення і правові позиції Конституційного Суду України; нормативно-правові акти органів виконавчої влади; акти органів місцевого самоврядування; міжнародно-правові договори; правові звичаї; судові прецеденти [2, с. 37–43]. Наведена позиція вчених є певною мірою суперечливою, оскільки вони ототожнюють за своєю юридичною силою конституційні та інші закони, що видаються Верховною Радою України, разом із актами конституційної юстиції. І хоча в певний спосіб пояснення цього можна знайти в правовстановлюючій та правозмінюючій силі актів Конституційного Суду України,

які не потребують легітимізації з боку Верховної Ради України і на пряму здатні змінювати закони шляхом виключення з них ти чи інших положень, визнаних неконституційними.

Однак, на наш погляд, подібна ієрархія є сумнівною, оскільки на доктринальному рівні обґрунтовується нормотворча здатність Конституційного Суду України, тобто є загроза законотворчій монополії Верховної Ради України. Водночас слід дійсно визнати той факт, що акти Конституційного Суду України, якими визнаються неконституційними окремі положення законодавчих актів, виключають з них такі норми автоматично, і вважається, що редакція такого закону змінена саме Конституційним Судом України, а не законодавчим органом.

Свою чергою О.П. Васильченко не вбачає за необхідне вибудовувати ієрархію джерел конституційного права, детермінуючи лише їх види. Так, вчена вважає, що такими джерелами є: «Конституція України; нормативно-правові акти державних органів і органів місцевого самоврядування; договори (міжнародні та внутрішньодержавні); загальновізані принципи міжнародного права; рішення Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини; державно-правові звичаї та правові доктрини» [3, с. 21–22].

Як відзначає зарубіжний дослідник Лех Гарлицький, під час дослідження ролі актів конституційної юстиції конституційний суд продовжує наголошувати, що він не може діяти як суд для перегляду справи, хоча на практиці його висновки мають далекосяжні наслідки, які навіть переходять у аналіз того, чи була юридична оцінка фактів (у відповідній справі) довірливою. Незважаючи на це, дуже незначна частина скарг задовольняється судом. Це свідчить про те, що в дійсності Конституційний Суд дуже рідко відмінює рішення загальних судів, беручи на себе функцію касаційного суду. Касаційна функція процедури розгляду конституційної скарги залишається досить розмитою: Більш важливим є «переконуюча» та «спрямовуюча» функція, згідно з якою Суд приймає рішення шляхом інтерпретації та застосування конкретного основоположного права, тоді як спеціалізовані юрисдикції дотримуються рішень Суду добровільно. Таким чином, пряме застосування Конституції (її положень, що стосуються основоположних прав) присутнє у рішеннях усіх судів та суддів. Тоді як Конституційний Суд, залишаючи за собою останнє слово у разі виникнення суперечностей, більше не претендує на монополію у застосуванні Конституції, діючи радше як координатор цього процесу [1]. Відтак спеціалізований орган конституційної юстиції має фундаментальне значення під час визначення правильності застосування Основного закону конкретної держави.

На думку М.В. Афанасьєвої, Ю.Ю. Бальція, Ю.Д. Батана «практика діяльності Конституційного Суду України зумовила виникнення особливого правового явища – правових позицій, які містяться в інтерпретаційних висновках, викладених у раніше прийнятих рішеннях, та мають об'єктив-

ний характер, оскільки, приймаючи рішення у новій справі, Конституційний Суд має враховувати вже вироблене ним розуміння конституційної норми чи положення закону, тобто правові позиції в аналогічних справах» [2, с. 35]. Системний аналіз положень ст. 150-151-2, 152 Конституції України, а також ст. 51-57, ст. 83-87 Закону України «Про Конституційний Суд України» [7] підтверджує позицію вчених стосовно того, що правові позиції Конституційного Суду України, виражені у відповідних актах, як-от: рішеннях за результатами розгляду справ за конституційними поданнями щодо конституційності законів України та інших правових актів органів державної влади або за результатами офіційного тлумачення Конституції України; висновках за результатами розгляду конституційного звернення у справах щодо відповідності Конституції України міжнародним договорам, конституційності питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум тощо, є результатом правозастосовної та праворегуючої діяльності органу конституційної юстиції.

На думку А.В. Матата, правові позиції Конституційного Суду України останнім часом починають формувати нову доктрину, якою орган конституційної юрисдикції фактично реалізовує своє головне завдання – забезпечення верховенства Конституції [6, с. 19–20]. Говорячи про доктрину, науковець слушно підводить до висновку, що Конституційний Суд України дійсно ґрунтує свої висновки та правові позиції на доктринальних положеннях, оскільки саме за рахунок наукового аналізу та пізнання сутності тих чи інших, наданих для оцінки конституційності або тлумачення норм права, Конституційний Суд України здійснює конституційний контроль та одночасно забезпечує реалізацію положень Конституції України в такий спосіб, який невідомий законодавству, але є об'єктивним для застосування з огляду на наявну законодавчу практику, сформовані джерела конституційного права та наявну конституційно-правову доктрину.

Доводячи доцільність сприйняття актів конституційної юстиції як окремого, синтезованого науковими положеннями та правовими нормами результату діяльності Конституційного Суду України в рамках конституційного контролю механізму держави, слід звернутися і до позиції С.П. Рабіновича. Так, вченим зазначається, що розглядати акти конституційної юстиції «як джерело реального, а не номінального права можна лише в контексті окремої соціологічної школи права як самостійного напрямку доктрини правового реалізму» [8, с. 30–32].

Такий же погляд у своїх роботах викладають В. Кампо, Р. Гринюк, В. Устименко. Вчені, визначаючи місце актів Конституційного Суду України в системі джерел конституційного права, акцентують увагу на необхідності «вирішення проблеми усвідомлення сучасною юридичною наукою, насамперед її найновішими школами і напрямами (соціологією права тощо) правової природи та меж застосування актів конституційної юстиції» [4, с. 70].

Таким чином, підсумовуючи викладене вище, ми стверджуємо, що акти конституційної юстиції за своєю правовою природою, ступенем та межами праворегуючого впливу, а також з огляду на функціональне призначення Конституційного Суду України як органу конституційної юстиції займають особливе місце в системі джерел конституційного права України, оскільки втілюють у собі результати наукового аналізу правозастосовної діяльності органів державної влади на підставі поєднання оцінки норм права, норм Конституції України та положень доктрини конституційно-правової науки. За результатами такої діяльності Конституційним Судом України виносяться акти, які мають усі ознаки праворегуючих та правовстановлюючих та здатні змінювати (шляхом вилучення норм) законодавчі акти, а також містять нові моделі реалізації суспільних відносин, результати інтерпретації (в тому числі за допомогою доктринальних положень науки конституційного права) норм Конституції України, що своєю чергою породжує зміну способу правового регулювання таких відносин.

Акти Конституційного Суду України як органу конституційної юстиції забезпечують конституційний контроль, а тому об'єктивно повинні ґрунтуватися не лише на положеннях чинного законодавства, але і на положеннях наукової доктрини. В такий спосіб, на наш погляд, буде досягнуто максимальної ефективності у діяльності Конституційного Суду України.

Висновки. Отже, під актом конституційної юстиції необхідно розуміти кінцевий результат діяльності органу конституційної юстиції, оформлений у відповідному вигляді, що має правоохоронне стосовно до Основного Закону значення, та яким за результатами аналізу положень чинного законодавства органом конституційної юстиції виносяться вмотивоване та загальнообов'язкове рішення щодо способу та характеру практичного застосування, зміни, уточнення або вироблення конкретного способу правозастосування конкретної норми права.

Наведені вище визначення, а також аналіз змістовного наповнення системи джерел конституційного права України дає змогу визначити, що акти конституційної юстиції є проявом конституційного контролю, а отже, посідають важливе місце в системі забезпечення цілісності та точності конституційно-правового регулювання суспільних відносин, що стає можливим за умови поєднання в діяльності Конституційного Суду України норм права, власної правозастосовної практики, а також результатів наукового пошуку та пізнання конституційно-правової доктрини. Останні застосовуються Конституційним Судом України в процесі аналізу відповідності законів та міжнародно-правових договорів Конституції України; в процесі тлумачення положень Конституції України; підготовці правових висновків з інших питань, віднесених до повноважень Конституційного Суду України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Lech Garlicki. Constitutional courts versus supreme courts / International Journal of Constitutional Law. Volume 5, Issue 1. January 2007. Pages 44-68. <https://academic.oup.com/icon/article/5/1/44/722508>
2. Афанасьєва М.В., Єзеров А.А. Конституційне право України: прагматичний курс : [М.В. Афанасьєва, Ю.Ю. Бальцій, Ю.Д. Батан та інші]. Одеса : Юридична література. 2017. 256 с.
3. Васильченко О.П. Джерела конституційного права України (системно-функціональний аналіз) : автореф. дис. к. ю. н. : 12.00.02 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2007. 24 с.
4. Кампо В., Гринюк Р., Устименко В. Система джерел права в актах органу конституційної юстиції: проблеми теорії. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 2. С. 62–80.
5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 03.05.2020).
6. Матат А.В. Принципи права в системі джерел конституційного права України (від ідеї до самостійного джерела). *Право і громадянське суспільство*. 2017. № 1–2. С. 7–24.
7. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення: 03.05.2020).
8. Рабінович С.П. Природно-правові засади юридичного регулювання суспільних відносин в Україні : автореф. дис. ... д. ю. н. : 12.00.12 / Львівський державний університет внутрішніх справ. 2011. 36 с.
9. Савчин М.В. Конституційний Суд України як гарант конституційного ладу : автореф. дис. к. ю. н. : 12.00.02 / КНУ ім. Т. Шевченка. 2004. 28 с.
10. Цимбалістий Т.О. Акти Конституційного Суду України як дієвий механізм захисту прав і свобод людини в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми правознавства*. Вип. 3 (15). 2018. С. 28–35.
11. Цоклан В.І. Система джерел конституційного права в контексті розвитку вітчизняного конституціоналізму: тенденції та перспективи. *Публічне право*. 2011. № 3. С. 20–26
12. Шемчушенко Ю. С. Джерела конституційного права України : [монографія] / НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького ; [Ю.С. Шемчушенко та ін.]. Київ : Наукова думка. 2010. 709 с.

Хмарук Т.В. МІСЦЕ АКТИВ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

У статті досліджено питання визначення місця актів конституційної юстиції в системі джерел конституційного права України. Проведено аналіз доктринального визначення понять «джерела конституційного права» та «акту конституційної юстиції». Проаналізовані дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері визначення системи джерел конституційного права (в тому числі вітчизняного). Визначається сутність та спосіб практичного застосування класифікації актів конституційної юстиції в Україні. Піднімається питання щодо прецедентного характеру рішень Конституційного Суду України. Робляться спроби вирішення проблеми практичного застосування окремих видів актів конституційної юстиції.

Традиційна для України система правового регулювання передбачає монополію Верховної Ради України на законотворчу діяльність (в умовах відсутності практики реалізації права народу на референдум) та органів системи виконавчої влади на правотворчу діяльність, яка проявляється через прийняття підзаконних та локальних нормативно-правових актів. Натомість на цей час в умовах України для цілей праворегулювання суспільних відносин невикористаним є нормотворчий потенціал Конституційного Суду України, повноваження якого передбачають пряму участь у процесі оцінки конституційності окремих положень законодавства, а також надання висновків стосовно відповідності тих чи інших міжнародно-правових актів та угод Конституції України. Крім того, повноваження в сфері тлумачення Основного Закону взагалі розкривають можливості для Конституційного Суду України деталізувати окремі її положення без прийняття відповідних законодавчих актів. Все це представляє значний науковий інтерес у контексті визначення праворегулюючої спроможності актів Конституційного Суду України та їх місця серед джерел конституційного права. Метою цієї статті є визначення місця актів конституційної юстиції в системі джерел конституційного права України.

Ключові слова: Конституційний Суд України, конституційна юстиція, Конституція України, акти конституційної юстиції, джерела конституційного права, нормотворчість.

Khmaruk T.V. THE PLACE OF ACTS OF THE CONSTITUTIONAL JUSTICE IN THE SYSTEM OF SOURCES OF CONSTITUTIONAL RIGHT OF UKRAINE

In article it is investigated a question of definition of the place of acts of the constitutional justice in the system of sources of constitutional right of Ukraine. The analysis doctrinal definition of the concepts “sources of constitutional right” and “the act constitutional justices” is carried out. Researches of domestic and foreign scientists in the sphere definition of a system of sources of constitutional right are analysed (including, domestic). The essence and a way of practical application of classification of acts of the constitutional justice in Ukraine is defined. The question of relative case nature of decisions of the Constitutional court of Ukraine is brought up. Attempts of a solution of the problem of practical application of separate types of acts of the constitutional justice are made.

The system of legal regulation, traditional for Ukraine, provides monopoly of the Verkhovna Rada of Ukraine for legislative activity (in the conditions of lack of practice of realization of the right of the people for a referendum) and bodies of a system of executive power – on law-making activity which is shown through adoption of subordinate and local normative legal acts. But, today in the conditions of Ukraine for the purposes right regulating the public relations the rule-making capacity of the Constitutional court of Ukraine which powers provide direct participation in process of assessment of constitutionality of separate provisions of the legislation and also providing the conclusions on compliance of these or those international legal acts and agreements of the constitution of Ukraine is not used. Besides, powers in the sphere of interpretation of the Basic law in general open opportunities for the

Constitutional court of Ukraine to detail its separate provisions without adoption of the relevant acts. All this is of considerable scientific interest in the context of definition right regulating abilities of acts of the Constitutional court of Ukraine and their place among sources of constitutional right. The purpose of this article is definition of the place of acts of the constitutional justice in the system of sources of constitutional right of Ukraine.

Also the analysis of substantial filling of a system of sources of constitutional right of Ukraine allows to define what acts of the constitutional justice is manifestation of the constitutional control and consequently take the important place in the system of ensuring integrity and accuracy of constitutional and legal regulation of the public relations that becomes possible on condition of a combination in activity of the Constitutional court of Ukraine of rules of law, own law-enforcement practice and also results of scientific search and to knowledge of the constitutional legal doctrine. The last are applied by the Constitutional Court of Ukraine in the course of the analysis of compliance of laws and international legal contracts of the Constitution of Ukraine; in the course of interpretation of provisions of the Constitution of Ukraine; to preparation of legal conclusions on other questions carried to powers of the Constitutional court of Ukraine.

Key words: Constitutional Court of Ukraine, constitutional justice, Constitution of Ukraine, acts of the constitutional justice, sources of constitutional right, rule-making.